

murowanej. Ale jak organy nie dadzą w kościele swego właściwego pełnego głosu, jeżeli są zabudowane, ściśnięte, podobnie i dzwony będą słumione, jeżeli nie będą umieszczone w odpowiedniej wysokości do dużych wystarczających okien.

Jeżeli zadaniem artysty jest świątynię planować, wznosić i zdobić, to zadaniem każdego zarządcy kościoła jest utrzymać świątynię. Utrzymanie jej na odpowiednim poziomie wzorowej schludności jest oczywistym, płynącym z natury rzeczą obowiązkiem. Ale chodzi też o to, aby umieć utrzymać jej wnętrze, jej zdobienie na odpowiednim, t. j. wysokim w umiarze i smaku, choć nieraz może skromnym w środkach poziomie. Jak architekt czy malarz lub rzeźbiarz musi w budownictwie i zdobnictwie kościoła zdobyć się na płynięcie przeciw prądowi chwilowej mody, tak zarządca kościoła musi się zdobywać na zarządzenia, ograniczające zbyt daleką ingerencję czynników, pełnych zawsze dobrej woli, a nawet gorliwości, ale z drugiej strony równie pełnych swoich własnych pomysłów, tak często zupełnie nie licujących z dostojnością i hieratyzmem budowli, która została wzniesiona i zdobiona, aby być domem Bożym.

Warszawa

Ks. ZDZISŁAW OBERTYŃSKI.

WIADOMOSCI I UWAGI

KIEDY IZRAELICI WYSZLI Z EGIPTU.

Byłoby rzeczą zbędną uzasadniać, jak wielkie znaczenie dla pierwszych zwłaszcza okresów historii Izraela (epoka patriarchów izraelskich i epoka Sędziów) posiada ustalenie daty wyjścia Izraelitów z Egiptu. Sam zresztą ten fakt jest donosły z tego względu, iż rozpoczyna nowy zupełnie etap w dziejach Izraela; dla wielu zaś uczonych, którzy najwcześniejszy okres historii narodu izraelskiego (dzieje patriarchów: Abrahama, Izaaka i Jakuba) uważają za legendę, Exodus stanowi początek dziejów Izraela¹⁾. Wreszcie z zagadnieniem daty wyjścia Izraelitów z Egiptu wiąże się sprawa ustalenia czasu działalności Mojżesza, największej obok Abrahama postaci w dziejach narodu Izraelskiego, twórcy ustroju teokratycznego narodu wybranego, nade wszystko zaś autora i redaktora Pięcioksięgu.

¹⁾ Por. naprz. M. Balaban, Historia i literatura żydowska, Lwów — Warszawa⁶, I, 29.

Jak wiadomo, odnośnie daty wyjścia Izraelitów z Egiptu istniały dwie opinie; według jednej Exodus miał miejsce około r. 1448, według zaś drugiej — około r. 1225 przed Chrystusem. Opinia pierwsza opierała się na danych chronologicznych, zaczerpniętych głównie z księgi Rodzaju (Genesis), przy czym punkt wyjścia dla tych wyliczeń stanowiła wzmianka 1 księgi Królów 6, 1 o 480 latach, jakie upłynęły od wyjścia Izraelitów z Egiptu do rozpoczęcia budowy świątyni jerozolimskiej przez Salomona. Druga zaś opinia była wynikiem badań historycznych i archeologicznych w oparciu o wzmiankę księgi Wyjścia 1—12²⁾. Obie te opinie, tak znacznie różniące się od siebie (w. XV i XVIII przed Chr.), nie mogły rzecz prosta doprowadzić do definitywnego rozstrzygnięcia zagadnienia wyjścia Izraelitów z Egiptu, tym więcej, że obie napotykały na pewne trudności³⁾.

Ostatnio wspomnianym zagadnieniem zajął się znany archeolog i orientalista amerykański W. F. Albright w swej książce p. t. „From the Stone Age to Christianity⁴⁾”, dochodząc do nowych wyników, opartych na nowej metodzie badania tego zagadnienia.

Autor, opierając się na wzmiance księgi Wyjścia 1, 11 o zmuszaniu prześladowanych przez faraona Izraelitów do prac przy budowie lub raczej przebudowie nadgranicznych miast egipskich Pitom i Ra'amses, wypowiedział się za tożsamością tego miasta z dawną stolicą Hyksosów Tanis albo Avaris. Wskazywałyby na taką topografię biblijnego Ra'amses, zdaniem autora, wzmianki księgi Wyjścia 12, 37 i 13, 20 nns. Ponadto i ta okoliczność, że wspomniane Tanis, jako stolica Egiptu za panowania faraona XIX dynastii Ramzesa II (1501—1254), który wspaniał się wzniesionymi przez siebie budowlami („faraon-budowniczy“), nosiło przez długie lata, mianowicie od 1300 do 1100 przed Chr., nazwę Per-Ra'amesese „dom Ramzesa“. Ramzes II zatem byłby tym faraonem, który uciskał Izraelitów i który ich wypuścił z niewoli. Następnie Albright, celem bliższego określenia daty wyjścia Izraelitów z Egiptu, przytacza dwie okoliczności, które wskazywałyby, iż przed r. 1231 nie było jeszcze Izraelitów w Kanaanie. Dzięki bowiem dokonywanym przed dwunastu laty pracom wykopaliskowym na terenie starożytnego miasta palestyńskiego Lachisz stwierdzono, że miasto to zostało zdobyte przez Izraelitów dopiero po r. 1231, gdyż w ostatniej, „przedizraelskiej“ warstwie rozkopanego miasta, o którym mowa, znaleziono inskrypcję egipską hieratyczną właśnie z tego roku. Powtóre z tekstu znanej steli (tablicy kamiennej) faraona Merneptaha, pochodzącej z roku 1229 przed Chr., zdaniem autora, wynika, iż w tym czasie Izrael jeszcze nie osiedlił się w Kanaanie, gdyż we wspomnianym dokumencie nazwa „Izrael“ występuje z determinatywem, oznaczającym „obcy lud“, a nie „obcy kraj“. Uwzględniając zaś okres jednej generacji (około 40 lat), jako czas wędrówki Izraelitów po pustyni, Albright stwierdza, że Exodus mógł mieć miejsce najpóźniej około r. 1260 przed Chr.

²⁾ Por. A. Bea, De Pentateucho, Roma² 1932, 189 nns.

³⁾ Przytoczony wyżej A. Bea odwołał się do rezultatów, uzyskanych przy rozkopywaniu miasta Jerycho; zdaniem autora dokonane w przyszłości wykopaliska w Palestynie potwierdzą słuszność opinii pierwszej. Dz. cyt. 197.

⁴⁾ Baltimore² 1946, 194 ns.

Jeżeli ponadto przyjąć pewien okres czasu, w którym Izraelici byli zajęci zdobywaniem wschodniej Palestyny, przypuszczalną datą wyjścia Izraela z Egiptu byłby r. 1290 przed Chr., a zatem pierwsze dziesięciolecie panowania wspomnianego faraona Ramzesa II.

Najbardziej oryginalnym, a zarazem przekonującym w całej argumentacji Albright'a jest sposób, w jaki doszedł on do ustalenia daty wyjścia Izraelitów z Egiptu na r. 1290. Mianowicie według wzmianki księgi Wyjścia 14, 40, pobyt Izraelitów w Egipcie trwał 430 lat; lata te, liczone od ery hyksońskiej (era miasta Tanis), t. j. od r. 1720 przed Chr., wskazują, iż Exodus miał miejsce właśnie w r. 1290 przed Chr.

W świetle opinii Albright'a należało by znacznie skrócić dwa wspomniane na początku, najwcześniejsze okresy historii Izraela: okres patriarchów biblijnych i okres Sędziów. Jeśli chodzi o okres pierwszy, trwałby on niewiele ponad 100 lat; jak bowiem wynikało by z nowoznalezionych dokumentów z miasta Mari (nad środkowym Eufratem), epoka Abrahama przypada na w. XIX, jeśli nie XVIII przed Chr. Trudno więc było by tak krótki okres czasu pogodzić z chronologią okresu patriarchów, podaną w księdze Genesis (ponad 200 lat). Jest jednakże rzeczą bardzo prawdopodobną, iż chronologia ta nie może być wiążącą. Podobnie co do okresu Sędziów, istnieje rozpowszechnione przekonanie, iż okres ten nie trwał tyle lat, ile wynika z sumowania lat sprawowania urzędu sędziowskiego przez poszczególnych Sędziów; należy bowiem przypuszczać, że podane w księdze Sędziów cyfry są zaokrąglone i być może, stereotypowe, oraz że niektórzy z tych Sędziów byli sobie współcześni⁵⁾.

Rozwiązanie więc problemu daty wyjścia Izraelitów z Egiptu, podane przez Albright'a, zdaje się być bardzo przekonujące.

Ks. CZESŁAW JAKUBIEC.

MAKA NA HOSTIE W ŚWIETLE NAUKI ŚW. TOMASZA A PRAWA KANONICZNEGO

Materią eucharystii św. jest mąka pszenna. W starszych podręcznikach teologii, wzorujących się na św. Tomasz, można znaleźć najróżnorodniejsze wyjaśnienia, jakiej to mąki używać do celów liturgicznych.

Tradycja używania mąki pszennej do wypieku hostii ciągnie się przecież od czasów Chrystusa Pana. Sam bowiem Chrystus powiedział: „Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita“, (Jan 6, 52) a było powszechnym zwyczajem u żydów, iż na ucztach, jeśli podawano chleb, to tylko pszenney. Jeśli natomiast chodzi o chleb z innego zboża, to dodawano bliższe określenie: chleb jęczmienny (panis hordaceus) (Jan. 10, 6—9). Dlatego pisze św. Tomasz (Dist XI, qu. II, art. 2) „quia panis triticeus est, qui communis in usu cibi venit alii autem panes non fiunt nisi propter defectum tritici, unde et panis simpliciter intelligitur de triticeo...

⁵⁾ Por. G. Ricciotti, Storia d'Israele, Torino² 1934, I, 289 ns.